

**माझ्यासाठी तेंडुलकर
हे बाबा होते. कन्फेशन
बॉक्स होते, अपराध
करायला परवानगी
देणारे यक्षा होते, तो
केल्यावर मानवी
स्खलनशीलतेला
विवेकाचं कुंपण असायला
हवं हे खरं असलं तरी ते
बच्यावदा नसणं हेसुळा
मानवीच आहे हे
समजुतीनं सांगणारे गुरु.**

राजू पुरुषकर

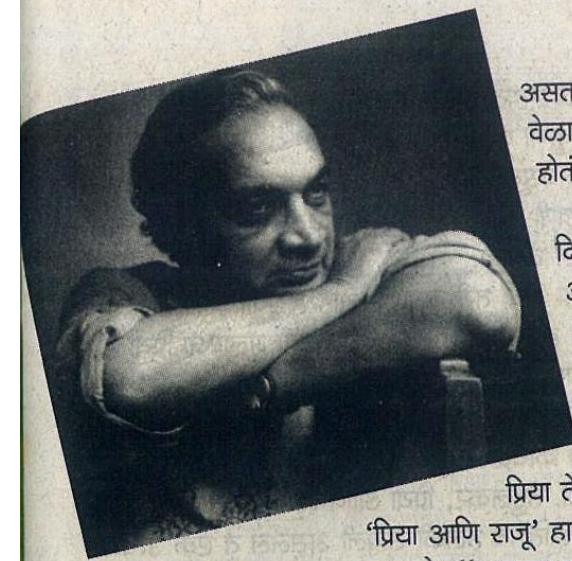
ते

डुलकर गेले त्या अगोदर म्हणजे मागच्या दिवाळीत मी माझ्या आईवर 'मी, आई आणि मृत्यू' हा लेख 'अक्षर'च्या दिवाळी अंकात लिहिला होता. माझी आई / ॲंगस्ट २००६ ला गेली. २००७ च्या दिवाळीत लेख प्रसिद्ध झाला. तेंडुलकर तेव्हा डॉ. प्रयागांच्या हॉस्पिटलमध्ये अत्यवस्थ होते. तो त्यांच्या प्रदीर्घ आजारपणाचा पहिला टप्पा होता. दुसऱ्या टप्प्यात तेंडुलकर गेले.

मायस्थेनिया ग्रॅफ्ट्स आणि इतर अनेक गुंतागुंतीच्या आजारातून कंटाळून गेलेल्या तेंडुलकरांनी अशक्तपणातही तो लेख विद्याताई आपटेना मोठ्याने वाचायला लावला. वाचून तेंडुलकरांनी तत्काळ मेसेज पाठवला, "तुझा आईवरचा लेख आताच वाचला. अप्रतिम. मला तुझा हेवा वाटतो." त्यानंतर दोनच दिवसांनी तोच लेख त्यांनी विद्याताईना पुन्हा वाचायला लावला. नंतर परत एसएमएसद्वारे परत मेसेज पाठवला. "तुझा आईवरचा लेख पुन्हा विद्याकडून वाचून घेतला. पुन्हा आवडला."

सतरा वर्षाच्या तेंडुलकरांच्या आणि माझ्या संवादातलं ते लेखन-वाचनासंबंधी शेवटचं संभाषण होतं. तेही मोबाईल 'एसएमएस'द्वारे झालं. ते तेंडुलकर स्वतः मृत्यूच्या छायेत

असताना. डॉ. प्रयागांच्या हॉस्पिटलमध्ये असताना तेंडुलकरांना भेटायला मी फार तर दोन-तीन वेळाच गेलो असेन. एकदा तर त्यांनी दोन-तीन दिवस मला इथे तू हवाच आहेस असं कल्पवलं होतं. तेव्हाही त्या तारखा मी ॲडजस्ट करू शकलो नाही. त्यांनीही हष्ट लावून धरला नाही.

तेंडुलकर डॉ. प्रयागांच्या हॉस्पिटलात असताना सतत मृत्यूच्याच घायेत असताना मला दिसत. ते मला आतून पिलवटणारं होतं. ते सारं ज्या अशोककाका कुलकर्णी आणि विद्यार्थी आपटेनी ज्या हिमतीने आणि अर्थपूर्ण प्रेमाने निभावलं, त्यांच्यापुढे मी तर एक पळपुठा बिंदुसुद्धा नाही.

वास्तविक तेंडुलकरांनी मला आयुष्यात अशी अनेक दालनं खुली करून दिली ज्याची कल्पनाही अनेकजण करू शकत नाहीत. पण मी जे लिहिणार आहे ते त्याबद्दल नाही तर तेंडुलकर आणि माझ्यात एक करार झाला होता, त्याविषयी मी आज लिहिणार आहे.

प्रिया तेंडुलकर जेव्हा गेली तेव्हा मी तिच्या आणि राजू तेंडुलकरच्या अचानक जाण्यावर एक ‘प्रिया आणि राजू’ हा लेख लिहिला होता. तो लेख लिहून झाल्यावर मी तेंडुलकरांना वाचून दाखवला, तेव्हा ते म्हणाले, “जवळून पाहूल्याने मीही असं नसतो लिहू शकलो.” त्यांचे डोले तेव्हा भरून आलेले होते.

‘प्रिया आणि राजू’ हे लेखाचं नावही त्यांनीच सुचवलेलं. तो लेख जिथे संपला, तिथे प्रत्यक्षात तो संपत्त नव्हता. तो खूप मोठा लेख होता. माझ्या आयुष्यात प्रियाच्या मैत्रीचं एक विशेष स्थान आहे. तिच्याही आयुष्यात ते होतंचं. पण प्रत्यक्षात तो लेख जिथे थांबलाय, तिथे तो तेंडुलकरांनी थांबवला.

ते चटकन म्हणाले, “इथे थांब. पुढचं पुढे कधीतरी लिही. म्हणजे मी नसताना. कदाचित मी पुढचं ऐकू (आणि वाचू) शकणार नाही.”

तोवर राजू आणि प्रियाचे मृत्यू होऊन गेलेले होते.

जे लिहिलं नाही आणि झालं ते असं होतं. म्हणजे मी पाहिलं ते असं पाहिलं.

तेंडुलकरांच्या पूर्वायुष्यात त्यांनी मोळ्या भावाच्या प्रतिभेंच मातेरं होऊन त्याचा करूण अंत पाहला होता. पण उत्तरायुष्यात म्हणजे मी तेंडुलकर कुटुंबाचा घटक झाल्यावर त्यांच्या घरात मृत्यूने ठसा उमटवायला सुरुवात केली त्याचा पहिला साक्षीदार आणि श्रोता मी होतो. तनुलाही ते नंतर कळलं.

तेव्हा प्रिया पवईला जलवायुविहारमध्ये याहत असे. या घटनेच्या साधारणत: वर्ष-दीड वर्ष आधी ‘प्रिया तेंडुलकर टॉक शो’मध्ये मी पॅनलवर लेखक म्हणून गेलो होतो. ‘एन्ड ऑफ आयडिओलॉजी’ हा विषय होता. तो शो झाल्यावर प्रिया हॉस्पिटलमध्ये ॲडमिट झाली. तिच्या पोटात व्युमर होता. तो डॉ. सोनावाला यांनी शस्त्रक्रिया करून काढला. त्याची वेदना सहन करत (पोटात व्युमर असण्याची) प्रियाने ते शूटिंग केलं होतं. तो व्युमर बिनाइन म्हणजे नॉन-कॅन्सरस आहे असं डॉक्टरांचं म्हणणं पडलं.

त्याची प्रियाने एक पार्टी जलवायुविहारमध्ये तिच्या घरी सेलिब्रेट केली होती. त्यात मी घरातला नवा, संकोची घटक असल्यासारखा होतो. तेंडुलकर आणि माझा स्नेह आता जुना झालेला असला तरी मी प्रियाला तेवढा सरावला नव्हतो. वर्षभरात ‘आप की अदालत’ या तिच्या कार्यक्रमाचं संशोधन करता करता मी तिला सरावलो.

तिच्या या पहिल्या शस्त्रक्रियेनंतर वर्ष-सत्वा वर्षने तिने मला एका रात्री तिच्या जलवायुविहारच्या घरी बोलावलं. खूप महत्त्वाचं काम आहे म्हणून. तोपर्यंत मी तिच्या सरख्या मित्र झालेलो होतो. रात्री साडेनऊचा सुमार असेल. तसें तर आम्ही दुसऱ्या दिवशीच्या शूटिंगसाठी रात्री दीड-दीड- दोन-दोन वाजेपर्यंत जागून अभ्यास करत असायचो, पण त्या दिवशी प्रियाचा मूळ वेगळा होता. ती ठाम आणि निश्चल होती.

“राजू, एक गोष्ट आहे. ती परवाचं शूटिंग होऊन जाइस्तोवर तू बाबानासुद्धा सांगू नकोस.” प्रिया म्हणाली, “माझ्या पोटात पूर्ण आकाराचा व्युमर पुळ्हा वाढलाय. मला वाटत नाही तो या वेळी नॉन-कॅन्सरस असण्याएवढी मी सुदैवी असेन.”

पुढे तिचं म्हणणं आठवड्यातच खरं ठरलं.

तिला कॅन्सर असल्याचा रिपोर्ट आला. तेंडुलकरांनी मला बोलावून घेतलं. म्हणाले, “मला तू हवा आहेस.” मी बद्रिधाममध्ये तेंडुलकरांच्या घरी गेलो. तिथे राजू तेंडुलकर येरझांच्या घालत होता. तो फार भावुक आणि

नॉन

डिस्टर्ब होता. त्याने माझ्या खांद्यावर हात ठेवला. राजू तेंडुलकर एवढा निरागस आणि भोळा माणूस मी क्वचित कुणी पाहूलंय.

तेंडुलकर आपल्या खोलीत बसून प्रियावर असलेल्या जबाबदान्या आणि ताण हलके कसे करावे याची आखणी करत होते. मधून मधून मला त्यांनी, “तुला काय वाटत?” असं विचारलं तेवढंच.

बाकी त्यांनी प्रिया आता कधी तरी नसणार आहे हे स्वीकारलेलं होतं. जे त्यांना स्वीकारणं अशक्य होतं. कारण इतर कोणत्याही मुलापेक्षा प्रिया ही तेंडुलकरांची अधिक छायाप्रतिमा होती.

प्रिया इच्छाशक्तीच्या जोरावर कॅन्सरच्या पहिल्या झाडपेतून बाहेर आली. ‘जिम्मेदार कौन’ हा नवा कार्यक्रमही तिने करायला घेतला. त्याचं संशोधनही मीच करायचो. तेंडुलकर, प्रिया आणि मी यांच्यात सतत संपर्क असायचा. मृत्यूची एक अतिशय हलकी सावली असलेलं ते एक उत्कट नात होतं. बाबा (म्हणजे तेंडुलकर) आणि प्रिया यांच्यापैकी कुणीही एक आपल्या आयुष्यात नसणार ही कल्पना जरी मनाशी आली तरी त्या काळात

माझे पाय थरथरत.

माणूस म्हणून माझं व्यक्तिगत आयुष्य कधी सुरक्षित, शांत व सुव्यवस्थित गेलेलं नाही.

त्यामुळे तेंडुलकर, मी आणि प्रिया यांच्यात एक ‘कम्फर्ट झोन’ होता. त्या ‘कम्फर्ट झोन’वर सतत यमराजांची पहारेदारी होती.

प्रियावर मृत्यूची छाया पसरलेली असतानाच लिफ्हर सिरोसिसने राजू अचानक आजारी पडला. त्यातही प्रियाने अथक प्रयत्न करून त्याला बरा केला. मृत्यूच्या दाढेतून बाहेर काढलं. पण काही कारणाने त्याची जीवनेच्छाच संपत गेली.

त्याला पुन्हा नानावटी हॉस्पिटलमध्ये अँडमिट करावं लागलं. प्रियाच्या सांगण्यावरून मी तेंडुलकरांना भेटायला गेलो. तर त्यांनी मला नानावटीत जाऊन राजूंच काही बरं-वाईट झालं तर (ते होणार हे इतःपर स्पष्ट झालेलं होतं) परस्पर हॉस्पिटलमधूनच स्मशानभूमी त्याला न्यायाचा प्रियाला निरोप दिला. तिचं त्याबदल (म्हणजे राजूला परत घरी न आणण्याबदल) मन वळवण्याची जबाबदारी तेंडुलकरांनी माझ्यावर टाकली. हे किती अवघड? कारण मृत्यूच्या दारात असला तरी राजू जिवंत होता! तरी मी प्रियाशी बोललो.

त्या काळात मी लिहिलेली ‘आरंभ’ नावाची मालिका ई-टीव्हीवर चालू होती, त्यात प्रिया होती. परिस्थितीविषयी अज्ञानात असणाऱ्या एका बाईने त्यातच मध्ये येऊन प्रियाचं तिच्या अभिनयाबदल कौतुक केलं. प्रिया मला म्हणाली, “राजूच्या रुममध्ये एकदा जाऊन त्याला हाक मार” ओळखीच्या कुणी हाक मारली तर ब्लड-प्रेशर वर जातं... ही वेढ्या बहिणीची वेडी आशा होती.

मी आत गेलो तर राजूंच ब्लड-प्रेशर शून्याकडे झेपावत होतं. पायाला कंप सुटल्या अवस्थेत मी राजूकडे बघत राहिलो. त्याच्या डोळ्यातून रक्त पाझरु नये म्हणून (रक्त गोठवण्याची यकृताची क्षमता संपली होती.) डोळ्यावर पऱ्हुचा बांधलेल्या होत्या.

कॅमेन्याच्या लेन्सेसमधून उत्कृष्ट तेच पकडणारा विजय तेंडुलकरांचा लाडका कॅमेरामन मुलगा राजू तेंडुलकर अखेरच्या प्रवासाला निघाला होता. यानंतर तो आपल्या बाबांशी तुम्ही त्या राजू पुरुळेकरचे फार लाड करता म्हणून भांडणार नव्हता की, रागाने त्यांनी दिलेल्या भेटीही त्यांना परत करणार नव्हता.

राजू गेल्यावर दुसऱ्याच दिवशी त्याच नानावटीच्या स्टुडिओत आम्ही ‘जिम्मेदार कौन’चे चार एपिसोड तेंडुलकरांच्या दिग्दर्शनाखाली शूट केले.

तेंडुलकर आणि प्रिया दुःख गिळून उभे राहिले.

प्रियाच्या डोक्यावरची केमोथेरपी आणि कॅन्सरची टांगती तलवार खाली खाली येत होती. तिच्या मृत्युअगोदर सात महिने मी तिच्याशी बोललो नाही. अपवाद तिच्या एका आलेल्या फोनचा. त्याव्यतिरिक्त तिची तीव्र आठवण येऊन मी तिला फोन केला, जो तिने उचलला नाही. माझ्याबाबतीत तिने पूर्ण आयुष्यात असं फक्त एकदाच केलं.

मी शेवटचे सात महिने तिच्याशी बोललो नाही. त्याचं कारणंही तेंडुलकरच होते. अर्थात आप्रत्यक्षपणे. एके दिवशी प्रियाचा मला भडकून फोन आला. कॅन्सर आणि केमोथेरपीने ती खूप जर्जर झालेली होती. तिला झालेला

आजार कुणा नवीन व्यक्तीला कळलेलं तिला आवडत नसे. तिला कुणीतरी फोन करून तिच्या आजाराबाबत सहानुभूती व्यक्त केली. तिचं त्यामुळे डोकंच गेलं.

“या माणसांना बाबा (म्हणजे तेंडुलकर) माहिती देतात.”

असं नसावं बहुधा. शिवाय तेंडुलकरांना वाटायचं की, यात लपवण्यासारखं काय? हेही खरंच. पण यातून मी बोध हा घेतला की, आता हे काही लपणार नाही. नंतर एके दिवशी प्रियाला माझा संशय वाटणार. आयुष्यातले इतके अनमोल आणि दर्जदार क्षण जिच्यासोबत आपण घालवलेत, तिने आपल्याबद्दल असं मानण हे दुःखद आणि वेदनादायीच. यात माझी थोडी अपरिक्वताच होती असं (आता) मला वाटतं. पण मला जे वाटलं ते तेंडुलकरांना मी सांगितलं नि प्रियाशी संभाषण थांबवलं.

बरोबर सात महिन्यांनी प्रिया गेली.

त्या यात्री मी तेंडुलकरांच्या घरी त्यांना भेटायला गेलो. घरातली माणसं होतीच. तेंडुलकरही होते. विषषण. पण सावरुन घेत. ते त्यातून कसे गेले असतील हे त्यांचं त्यांना ठाऊक.

मिसेस तेंडुलकरांना नंतर बराच काळ काही कळायचं नाही. त्या गेल्या त्या नेमक्या २६-२७ जुलै २००५ च्या पुराच्या वेळी. कुणीच कुणाशी संपर्कात नाही. अचानक तेंडुलकरांचा भाचा सचिन आला म्हणून मिसेस तेंडुलकरांची अखेरची व्यवस्था तरी झाली.

या मृत्यूच्या तांडवातून पार पढून तेंडुलकर मंग अमेरिकेला गेले. तिथून त्यांचं मला रोज एक मेल यायचं. त्यात ‘मला नाही जगायचं आता’ अशी एक डिप्रेशनची भावना असायची.

तेव्हा मी दहिसरला राहायचो. माझ्या घरी कॉम्प्युटर नव्हता. मी संध्याकाळ होऊन सायबर कॅफेत जायची वाट पाहायचो. धावत जाऊन तेंडुलकरांचं ई-मेल चेक करायचो. त्यांना अनेक शपथा घालायचो. ‘महान’ नातेसंबंधांची आण द्यायचो. ते अगदी लहान मुलासारखे सारे ‘हट्ट’ पुरवून घ्यायचे...

माझ्या आयुष्यातलं एक अख्यं युग त्यांनी माझे अनेक अचरट हट्ट असेच पुरवले होते. तासन्तास माझ्याबरोबर बसून माझ्या प्रत्येक शंकेच नि प्रश्नाचं उत्तर ते पुन्या शक्तीने द्यायचे. माझ्या मित्रांशी मैत्री करायचे. माझ्या ‘शांत्रूंशी’ संबंध तोडायचे. माझ्या आई-वडिलांनीही हे माझ्यासाठी कधी केलं नाही.

मृत्यूअंगोदर काही महिने डॉ. प्रयागांच्या हॉस्पिटलमध्ये माझा हात घट्ट हातात घरुन ठेवला नि म्हणाले, “माझ्या बंटीकडे (आदित्य तेंडुलकर) लक्ष दे. माझ्या सान्या आशा त्याच्यावर केंद्रित झालेल्या आहेत.” हे बोलताना त्यांच्या डोळ्यात पाणी होतं.

मी नवीन घर घेतलं ते त्यांना खूप आवडलं. ते इथे खूप दिवस राहायला येणार होते. आम्ही खूप वाद घालणार होतो. ते माझ्याबद्दल माझ्या वडिलांशी बोलणार होते. शिवाय मला अनेक सल्ले त्यांना द्यायचे होते. त्यातला एक तर त्यांनी दिलाच. ‘राजकारणी माणूस कितीही जवळचा माणूस वाटला तरी लेखकाने त्याच्या फार जवळ जाऊ नये. नुकसान होतं. दोघांही.’ हे तत्त्व त्यांनी आयुष्याभर पाललं.

मला त्यांनी सांगितलेल्या काही गोष्टी पटायच्याच नाहीत. त्यांची वाद घालण्याची एक विशिष्ट पद्धत होती. ती ते फॉलो करत.

मेधा पाटकर हा आमच्या वादाचा एक प्रमुख मुद्दा असायचा. मेधा ही त्यांच्या कल्पनेतंती (त्यांची) आदर्श मुलगी होती. तिच्या काहीही आणि कितीही चुका झाल्या तरी तिला सांभाळून घ्यावं असं त्यांना वाटे.

प्रिया तिच्या करिअरच्या ऐन भरात होती तेव्हा अनेक राजकीय पक्षांना ती आपल्या पक्षात यावी असं वाटे. प्रियालाही सत्ता या तत्त्वाचं आकर्षण होतं, पण तेंडुलकरांना काय वाटेल? या एका मोठ्या प्रश्नापायी ती मन मारून गण्य राहायची.

मला वाटतं, तेंडुलकरांची ही एक थोडीशी त्रासदायक बाजू होती. म्हणजे ते स्वतः नैतिक-अनैतिक यापलीकडचं न-नैतिक पाहू शकायचे. ते किंबहुना न-नैतिकतेचे (AMORAL) समर्थकच होते, पण त्यांच्या भूमिकांचा त्यांच्या हृदयास्थावर डपण आणणारा एक परिणाम होत असे. या अमक्यातमक्या मुद्द्यावर तेंडुलकर काय म्हणील या विचाराने जीव कासावीस व्यायचा. अर्थात मुलं बंड करायची नाही असं नाही, पण मंग

सर्व कोटो : विद्याताई आपटे
यांच्या संग्रहातून साभार

प्रश्न आणि सुविधा
यांचा परपरांशी
कधीच, काहीच
संवंध नसतो, हे
मला पहिल्यांदा
तेंडुलकरांकडे
कळलं. म्हणजे ते
आपल्याला
कळवाई असतं
पण निसंदिग्भता
नसते. ती मला
तेंडुलकरांनी
दिली. त्या
अर्थात तेंडुलकर
हे युगंभरच होते.

तेंडुलकर ओरडायचे नाहीत. मौजाने नाराजी दर्शवायचे.

सकाळी सकाळी त्यांचा LUV किंवा *For a change: LUV* असा मेसेज आला तर त्यांचा मूळ चंगला आहे असं कलायचं. पण हे सगळं अलीकडचं. त्यांना 'मायस्थेनिया गृह्वीस' आहे असं कलल्यावरचं. शरीरातली एकेक गोष्ट मंद होत जातेय असं त्यांना वाटे.

त्यातही त्यांना स्वातंत्र्योत्तर काळातला इतिहास आपल्या आत्मचित्राच्या संदर्भात लिहायचा होता. मला ते त्यासंदर्भात वाटतील नि वाचून आवडतील ती पुस्तक आणून दे असं सांगायचे. कारण त्यांच्या हालचालीवर बरेच निर्बंध आलेले होते. शिवाय ही पुस्तक नेऊन दिल्यावर मी हे सारं लिहायला जिवंत राहीन असं वर म्हणायचे. त्यांना त्यांचा मृत्यू कळला होता, पण आत खोलवर त्यांची जगण्याची इच्छा आणि जिज्ञासा प्रबल होती. ती इच्छाच त्यांचं आयुष्य इतका काळ खेचू शकली. नाही तर तेंडुलकरांच्या जागी इतर कुणी लेचापेचा (माझ्यासारखा) असता तर पहिल्या आघातासरशी कोसळायचा.

तेंडुलकरांनी मरणयातना सोसल्या, पण देवाला हात जोडले नाहीत किंवा सामर्थ्यशाली मोठ्या माणसाशी जवळीक साधण्याचा अगदी सहजशक्य असूनही प्रयत्न केला नाही.

गजबजलेल्या आणि अगदी उत्साहाने भारलेल्या अशा तेंडुलकरांच्या घरात मी जात असे. स्वतः:

तेंडुलकर, मिसेस तेंडुलकर ताई प्रिया (सुषमा), बंटी (आदित्य, राजू तेंडुलकरचा मुलगा), सीमा (राजूची पत्नी) सगळी जण उत्साहाने भारलेली असत. त्यात तनु आणि द्युमु (अनुष्ठा, तेंडुलकरांच्या तनुजा मोहिते या मुलीची व जावई राजीव मोहिते यांची मुलणी) येऊन-जाऊन असत.

तेंडुलकरांसोबत मी काही चित्रपटावर काम करत होतो. त्याच वेळी स्वतंत्रपणे सिरीयल्सही लिहीत असे. एखाद्या संहितेवर विचार करायची वेळ आली की मी आणि तेंडुलकर बद्रीधामच्या गद्दीवर येरझान्या मारायचा. अशा आमच्या येरझान्यांचे राजूने कित्येक फोटो काढलेले होते.

तो एखाद्या लहान निरागस मुलासारखा होता. त्याला मी आवडायचोही नि त्याला माझा रागही यायचा. तेंडुलकर मला जास्त वेळ देतात, अशी खंत त्याला वाटायची. जी तो मलाच बन्याचदा बोलून दाखवायचा.

दिल्लीत आमचं 'आप की अदालत'चं शूटिंग असलं (इंगल स्टुडिओ, नॉयडा) की रात्री हॉटेलमधल्या माझ्या रुमवर येऊन तासन्तास तो बोलायचा. त्यातलं बरंचसं तेंडुलकरांबदलच असायचं. तेंडुलकर वडील म्हणून त्याला आवडायचेही अनु नावडायचेही. त्यावर त्याला माझां मत हवं असायचं. मी ते द्यायचो नाही. त्याचं कारण पूर्णतः वेगळं होतं. पण तो जे त्याचं कारण समजायचा ते सगळं वेगळं असायचं.

मला माझ्या बाजूने राजू तेंडुलकरच्या बुटात पाय घालून विचार करताच यायचा नाही.

एकतर मला माझ्या म्हणून बन्याच अस्वस्थता होत्या. शिवाय मी त्याच्यासारखा विचार करण्याच्या 'टाइप'मधला नव्हतो. मग तो मला चतुर आणि राजकारणी मानायचा.

हे सारं तेंडुलकरांपर्यंत जायचं. तेव्हा ते डोळे बंद करून शांतपणे आपल्या आरामखुर्चीतच पढून राहायचे. बन्याचदा माझ्या खांद्यावर हात ठेवायचे. हलुवारपणे तिथे दाबल्यासारखं करायचे.

डॉ. प्रयाणांच्या इस्पितळात पूर्ण शुद्धीत असताना (पहिल्या टप्प्यात) मी त्यांना भेटलो. तेव्हा विद्याताई कुठेतरी बाहेर गेल्या होत्या. काही मिनिटं मी, तेंडुलकर आणि शांतता एवढेच होतो. तेव्हा तेंडुलकरांना बोलायची क्षमता नव्हती. (त्याच्या गळ्यात ऑपरेशनने नळी टाकलेली होती.) तेव्हा तेंडुलकरांच्या पायांना मी चोळल्यासारखं केलं. त्यांनी मला जवळ बोलावलं. माझ्या खांद्यावर तसाच हात दाबला. मग आपल्या दोन हातात माझे हात घेऊन खूप वेळ ते तसेच घट्ट धरून राहिले.

मला जणू जाणवत होतं की, त्यांच्यापाशी जे जे मला देण्यासारखं होतं ते ते त्यांनी मला आयुष्यभर दिल. त्यातलं हे शेवटचं!

जवळजवळ तीन-एक मिनिटं त्यांनी हात घट्ट धरून ठेवले. इतके घट्ट की काही कलावं.

पण ती माझी आणि तेंडुलकरांची काही शेवटची भेट नव्हे. नंतर अगदी शेवटी डॉ. प्रयाणांच्या इस्पितळात नेण्याअंगोदर त्यांना त्यांच्या 'हिल्टन टॉवर'च्या घरात दोनदा मी भेटलो. ते मांडीमागच्या बेडसोरनी ते अत्यंत चिडचिडे झालेले होते.

त्यांनी खाण-पिण, औषधं, गोळ्या सान्याचा त्याग करायचा निर्णय घेतला होता. तरीही माझ्या आग्रहाखातर सूप प्यायले. त्यांना आपलं इतरांना करावं लागतं याचा तीव्र राग येत होता. क्षणाक्षणाला तो ते व्यक्त करत. विद्याताई त्यांची समजूत काढत राहत.

डॉ. प्रयाणांच्या इस्पितळात दुसन्यांदा जाण्याआधी मी 'हिल्टन टॉवर'मध्येच त्यांना शेवटचं भेटलो. ते मनाने तेंडुलकर उरले नक्ते. विद्याताईना ते तसं म्हणतही. हा मी तो नक्ते वगैरे.

त्या दिवशी पहिल्यांदा मी त्यांच्या कपाळपट्टीवरुन हात फिरवत राहिलो. मला वाटलं, जणू मी त्यांचं आयुष्याचं प्रारब्ध चाचपतोय.

यश आणि सुख यांचा परस्परांशी कधीच, काहीच संबंध नसतो, हे मला पहिल्यांदा तेंडुलकरांकडे कळलं. म्हणजे ते आपल्याला कळतही असतं पण निसंदिग्दता नसते. ती मला तेंडुलकरांनी दिली.

त्या अर्थांत तेंडुलकर हे युंगंधरच होते. बहरलेलं अख्यं घर मृत्यू पाठलाग करून एकेकाला गाठतो. घर पाहता पाहता अदृश्य होतं. हा महानायक ते सगळं पचवत राहतो नि सर्वात शेवटी स्वतः मृत्यूला सामोरा जातो. हे युंगंधरालाच शक्य आहे.

शेवटी स्वतः: अन्न, औषध, पाणी वगैरे न घेता मृत्यूला सामोरा जाण्याचा निर्णय तेंडुलकरांचा स्वतःचा होता. डॉक्टरांनी त्यांच्या इच्छेचा मान राखला.

मी तेंडुलकरांचं अंत्यदर्शन घेतलं नाही. ते असलं काही मानणारे नक्ते. ते गेल्याची बातमी कोणत्याही क्षणी येणारच होती. ती आली.

नाटक, सिनेमा, राजकारण, सांस्कृतिक, सामाजिक या अर्थांने त्यांचा प्रचंड परिवार होता. तो हळहळला, रडला, दुःखी झाला. स्वभाविकच आहे. असा महान लेखक नि महान माणूस जन्माला यायला हजारो वर्षे लागतात. नंतर तो या जगात घडत जायला पन्नास वर्षे तरी जातात. त्यानंतर त्यातला काही तो आपल्या वाट्याला येतो.

माझ्यासाठी तेंडुलकर हे बाबा होते, कन्फेशन बॉक्स होते, अपराध करायला परवानगी देणारे यक्ष होते, तो केल्यावर मानवी स्खलनशीलतेला विवेकाचं कुंपण असायला हवं हे खरं असलं तरी ते बन्याचदा नसणं हेसुद्धा मानवीच आहे हे समजुतीने सांगणारे गुरु होते. आपण हे केलं तर तेंडुलकरांना काय वाटेल? असा एक प्रश्न मनाच्या चौकटीत रुतत असे. कोणतीही भूमिका घेताना ही चौकट माझी पाठ सोडत नसे. तेंडुलकरांनी मरुन ती चौकट मला रिकामी करून दिली.

जणू या जगाच्या जत्रेत माझं बोट हळूच सोडून मला आता गर्दीत सोडून दिलं किंवा सायकल शिकवताना करियर सोडून दिलं. आता पॅडल मारायच्या आणि बॅलन्स सांभाळायचा.

राज ठाकरेने शिवसेना सोडली त्याअंगोदर मी त्याला तेंडुलकरांकडे घेऊन गेलो होतो. महाराष्ट्र नवनिर्माण सेना स्थापन केल्यावरही त्याला बाळासाहेबांची खूप आठवण येत असे. (कदाचित रहूही येत असे) मी त्याला पुन्हा तेंडुलकरांकडे भेटण्याचं सुचवल. तेंडुलकरांनी त्याला जेवायला बोलावलं. त्या दिवशी तेंडुलकर खूपकाळ, बाळासाहेब, शिवसेना, नवा पक्ष, भावना आणि राजकारण यावर जे बोलले त्याचा मी साक्षी होतो.

तो एक स्वतंत्र लेखाचाच विषय आहे. पण त्यात एक गोष्ट तेंडुलकर जी बोलले ती आजही मनातून जाता म्हणता जात नाही. तेंडुलकरांचं जीवनदर्शन आणि त्यांचं वय या दोन्ही गृहीत धरून ते खरंच खूप खोल होतं.

'माणसाला म्हातारपणी जे रडू येतं ते एका विशिष्ट गोष्टीचं असतं असं नाही. अख्यं आयुष्य बसल्या जागी त्याच्या मनाशी दाटलेलं असतं. त्यातला तुकडा-तुकडा त्याला रडवतो. करण्यासारखं त्याच्यापाशी फारसं काही त्याच्या हातात उरलेलं नसतं. तो फक्त मनाशी पुन्हा पुन्हा जिंगसॉ पझल वेगवेगळ्या पद्धतीने लावून बघतो. त्याच्या लक्षात येतं की आपण चुकलो. मण तो रडतो. दुसरं करेल काय तो? म्हणून तुम्ही तलणांनी आम्हा म्हातान्यांच्या रडण्याकडे

**रोवटी स्वतः: अन्न, औषध,
पाणी वगैरे न घेता मृत्यूला
सामोरा जाण्याचा निर्णय
तेंडुलकरांवा स्वतःचा होता.
डॉक्टरांनी त्यांच्या इच्छेचा
मान राखला.**

दुर्लक्ष करावं. आमच्या पिढीने हिमालयाएवज्बा चुका केल्यात. तुम्ही आता भोगा. तुम्ही कराल ते पुढचे भोगतील. तेव्हा तुम्ही रडाल. तेव्हा तुमचंही रडणं गंभीरपणे घ्यायचं नाही! आता काहीतरी निदान चुका तरी करा. रडायला अख्यं म्हातारपण पडलंय!"

माझ्या नव्या घरी तेंडुलकर पहिल्यांदा आले तेव्हा त्यांना खूप बरं वाटलं. ते म्हणालेही, "तू थोडा श्रीमंत वाटतोस आता पहिल्यापेक्षा," माझी घरातली लायब्रै त्यांनी पाहिली, त्यातली काही पुस्तकं स्वतःसाठी घेतली म्हणाले, "जुनी, निरुपयोगी वाटणारी पुस्तकं फेकून देत रहा. रद्दी उगाचच वाढते!"

सकाळी उठल्यावर पूर्वीच्या सवयीने १८२११२७२५५ या त्यांच्या नंबरवर LUV व BABA असं लिहावंसं वाटतं. पण ते आता शक्य नसतं. जग असंच चालतं.

आता तेंडुलकर माझ्याकडे कायमचे राहायला आलेत. कधी कधी उत्तरात्रीपर्यात मी लिहीत किंवा वाचत बसलेला असतो तेव्हा हळूच माझा खांदा कुणीतरी दाबतंय असं वाटतं. ते तेंडुलकर असतात. ही साधी भावनाच रिकामी चौकट भरून टाकणारी असते. मण मला खूप रडू येत. पण रडायला अख्यं म्हातारपण पडलंय असं राजला समजावणारे तेंडुलकर मला आठवतात. मी स्वतःला आवरतो. नकळत मन शिणल्याने कधीतरी मला झोप लागते.

rajuparulekar@hotmail.com

